

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (3)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшісі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқумбаев Айболат Қайырсыямұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропология (Токио, Жапония);

Отенова Гүлфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Мунинов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairislyanovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Mukhtar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhу
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 3, pp. 665-679, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_3_665-679

1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ІРГЕЛЕС ЕЛДЕРДЕГІ БАЛАЛАР ПАНАСЫЗДЫҒЫ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ

Айнагүл Толғанбайқызы Қайпбаева¹, Арман Мұратұлы Әбікей^{2*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0000-0002-3387-624X>. E-mail: aina__78@mail.ru

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
PhD докторы, жетекші ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0000-0003-3078-3010>. E-mail: abikey.arm@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Қайпбаева А.Т., Әбікей А.М., 2024

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы Қазақстан мен оған көршілес елдердегі балалар панасыздығы мен балалар үйлерінің жағдайы мәселесін зерттеу тарихына тарихнамалық шолу берілген. 1920-1930 жылдары Қазақстанда жаппай балалар панасыздығының пайда болуы экономикалық және саяси реформалардың салдары болып табылады. Балалардың панасыздығы бүкіл кеңес мемлекетінде орын алған құбылыс болғандықтан, кеңес үкіметі жүргізген эксперименттердің сәтсіздігін көрсетіп берді. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің мақсаты – Кеңестік және посткеңестік кезеңдердегі Қазақстандағы және көршілес елдердегі балалар панасыздығы мен балалар үйлері туралы зерттеулер дереккөздерін талдау, талқыланатын ғылыми жұмыстардың әрқайсысының мазмұны мен ерекшеліктерін анықтау және сипаттау, сондай-ақ ондағы ұсынылған негізгі бағыттарды көрсету. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеу 1920-1930 жылдардағы Қазақстан мен көрші елдердегі балалар панасыздығы туралы тарихшылардың зерттеулері мен құжаттар жинақтарын талдау негізінде жүргізілді. Ғылыми зерттеу әдістемесі талдау, синтез, тарихи және ретроспективті, тарихи-генетикалық, тарихи-типологиялық, тарихи-жүйелік әдістерге негізделген. *Зерттеу нәтижелері.* 1920-1930 жылдары Қазақстанда балалар панасыздығы проблемасының туындауына әсер еткен тарихи факторлар айқындалды, отбасылық тәрбие институтының дағдарысы мен қорғансыз әлеуметтік топ – панасыз балалар құбылысының қалыптасуына әсері талданды. *Қорытынды.* Қазақстанның және оған көршілес елдердің зерттеушілері тарапынан осы өңірлердегі балалар панасыздығы мен балалар үйлерінің тарихын зерттеу бойынша елеулі жұмыстар атқарылған.

Түйін сөздер: Тарихнама, Қазақстан, 1920-1933 жылдар, ашаршылық, балалар панасыздығы, балалар үйлері

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «1920–1930 жылдардағы Қазақстан аумағындағы және іргелес елдердегі балалар панасыздығы мәселесі» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (ЖТН: AP23488331).

Дәйексөз үшін: Қаипбаева А.Т., Әбікей А.М. Қазақстандағы 1931–1933 жылдардағы жаппай ашаршылық мәселесіне тарихнамалық шолу // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. Б. 665-679. (Қаз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_665-679

HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF THE PROBLEM OF CHILD HOMELESSNESS ON THE TERRITORY OF KAZAKHSTAN AND NEIGHBORING COUNTRIES IN THE 1920–1930 YEARS

Ainagul Tolganbaikyzy. Kaipbayeva¹, Arman Muratuly Abikey^{2*}

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., Almaty, 050010 Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher

<https://orcid.org/0000-0002-3387-624X>. E-mail: aina__78@mail.ru

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
PhD, Leading Researcher

<https://orcid.org/0000-0003-3078-3010>. E-mail: abikey.arm@mail.ru

*Corresponding author

© Valikhanov IHE, 2024

© Kaipbayeva A.T., Abikey A.M., 2024

Abstract. *Introduction.* The article presents a historical overview of the research on the issue of child homelessness and orphanages in Kazakhstan and neighboring countries during the 1920s and 1930s. The emergence of mass child homelessness in Kazakhstan during the 1920s and 1930s was an inevitable consequence of economic and political changes. Child homelessness, as a phenomenon that affected the entire Soviet Union, demonstrated the failure of the experiments conducted by the Soviet government. *Purpose and Objectives.* To analyze the sources of research on child homelessness and orphanages in Kazakhstan and neighboring countries in the Soviet and post-Soviet periods, to identify and describe the content and features of each of the discussed scientific papers, as well as to present the main directions in the studied topic. *Materials and Methods.* The study was based on an analysis of historical works and collections of documents related to child homelessness in Kazakhstan and surrounding countries during the 1920s and 1930s. The research methodology includes analysis, synthesis, as well as historical, retrospective, historical-genetic, and historical-typological methods. Additionally, a historical-systems approach was employed. *Results.* The sources of research on the problems identified in them are analyzed, the features of each of the discussed scientific papers are identified and the main directions on the topic under study are presented. *Conclusions.* Researchers from Kazakhstan and several neighboring countries have done significant work to study the history of child homelessness and orphanages in these regions.

Keywords: Historiography, Kazakhstan, 1920-1933, famine, child homelessness, orphanages
Acknowledgements. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan “The problem of child homelessness on the territory of Kazakhstan and neighboring countries in the 1920–1930 years” (IRN: AP23488331).

For citation: Kaipbayeva A.T., Abikey A.M. Historiographical review of the problem of child homelessness on the territory of Kazakhstan and neighboring countries in the 1920–1930 years // Otan tarihy. 2024. Vol. № 3. Pp. 665-679. (in Kaz.).

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_665-679

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМЫ ДЕТСКОЙ БЕСПРИЗОРНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА И СОПРЕДЕЛЬНЫХ СТРАН В 1920-1930 ГОДЫ

Айнагуль Толганбаевна Каипбаева, Арман Муратулы Абиkey^{2*}

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник
<https://orcid.org/0000-0002-3387-624X>. E-mail: aina__78@mail.ru

²Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)
PhD, ведущий научный сотрудник
<https://orcid.org/0000-0003-3078-3010>. E-mail: abikey.arm@mail.ru

*Корреспондирующий автор

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Каипбаева А.Т., Абиkey А.М., 2024

Аннотация. *Введение.* В статье представлен историографический обзор истории изучения проблемы состояния детской беспризорности и детских домов на территории Казахстана и сопредельных стран в 20-30-е годы XX века. Возникновение массовой детской беспризорности в Казахстане в 1920-х и 1930-х годах является неотъемлемой частью последствий экономических и политических реформ. Детская беспризорность как явление, затронувшее все советское государство, продемонстрировало провал экспериментов, проводимых советским правительством. *Цель и задачи.* Проанализировать исследования о детской беспризорности и детских домах в Казахстане и соседних странах в советский и постсоветский периоды, определить и описать содержание и особенности каждой из обсуждаемых научных работ, а также представить основные направления в изучаемой теме. *Материалы и методы.* Исследование было проведено на основе анализа работ историков и сборников документов о детской беспризорности в 1920 и 1930 годы в Казахстане и соседних странах. Методология научного исследования базируется на анализе, синтезе, историческом и ретроспективном, историко-генетическом, историко-типологическом, историко-системном методах. *Результаты.* Проанализированы исследования по обозначенным в них проблемам, выявлены особенности каждой из обсуждаемых научных работ и представлены основные направления по исследуемой теме. *Выводы.* Исследователи из Казахстана и ряда соседних стран проделали значительную работу по изучению истории детской беспризорности и детских домов в этих регионах.

Ключевые слова: Историография, Казахстан, 1920–1933 годы, голод, детская беспризорность, детские дома

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Проблема детской беспризорности на территории Казахстана и сопредельных стран в 1920-1930 годы» (ИРН: AP23488331).

Для цитирования: Каипбаева А.Т., Абиkey А.М., Историографический обзор проблемы детской беспризорности на территории Казахстана и сопредельных стран в 1920-1930 годы // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. С. 665-679 (на Каз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_665-679

Кіріспе. ХХ ғасырдың 20–30 жылдарындағы Қазақстан аумағындағы және іргелес елдердегі балалар панасыздығы мен Кеңестік Қазақстанда осы жылдары балалар үйінің пайда болуына алып келген саяси-әлеуметтік себеп-салдарды айқындау және алғашқы жылдардағы балалар үйінің жәй-күйі, ондағы өлім-жітімнің себептерін, балалар үйінің идеологияны насихаттау нысанына айналуын, ондағы моралдық-психологиялық ахуалды анықтау және жаңа көзқарас тұрғысында пайымдау ісі маңызды болып табылады.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы қорғансыз балаларға деген өзіндік ұлттық ұстанымдар бар. Осы ұстанымдардың тарихи тәжірибесін бүгінгі Қазақстан қоғамында дәріптеу де өзекті мәселе. Тәуелсіз Қазақстанның тарихы ғылымында 1920–1930 жж. қоғамдық-әлеуметтік үдерістердің нәтижесінде пайда болған жаңа әлеуметтік институт — балалар үйінің қалыптасуының мәнін, кеңестік жүйедегі әлеуметтік және білім беру саясаты бойынша панасыздық пен балалық шақ мәселелеріне қатысты жүзеге асырылған реформалар мен іске асыру тәжірибесінің тарихы көрініс тапқан іргелі зерттеулер жоқтың қасы. Балалар үйі – кеңестік қоғамның әлеуметтік-мәдени құндылықтарының жемісі саналды. Алайда Кеңестік тарихнамада балалар үйінің пайда болуына әсер еткен саяси-әлеуметтік себептер мен ондағы моралдық-психологиялық ахуалдар талқыланбады. Өйткені панасыз балалар мәселесін зерттеу кеңестік биліктің идеологиясына сай келмеді. Себебі «кеңестер елінде балалар қорғалған, олардың әлеуметтік жағдайлары шешілген» деген қағида берік орнықты. Тек посткеңестік кезеңде балалар панасыздығының кейбір аспектілері зерделенді. Әсіресе Ресей және Украина зерттеушілерінің белсенділігі байқалады.

Бүгінгі отандық тарихнамада большевиктер жүргізген түрлі саяси-экономикалық бастамалардың зардаптарын әшкерелейтін зерттеулер баршылық. Алайда бұл еңбектердің ешқайсысында қорғансыз балалар мен оларды тәрбиелейтін арнайы үйлердің пайда болуы мәселесі арнайы қарастырылмаған. Тақырып 1920–1930 жылдардағы қоғамдық-әлеуметтік мәселелер әсіресе, аштық пен қылмысқа қарсы күрес аспектілері тұрғысында жанама түрде қарастырылды. Отандық тарихнамада балалар үйінің пайда болуы мен дамуына әсер еткен себептер мен олардың барысын хронология бойынша жүйелеу мен нақты ғылыми тұжырым әлі де болса толық қалыптаспаған. Статистикалық мәліметтер бойынша талданған, аймақтық сипаттағы жекелеген ғылыми мақалалар жарияланған. 1920–1930 жж. Қазақстанда балалар панасыздығы және балалардың іргелес елдерге босқын болуы тарихының шынайы әрі кешенді түрде зерттелуі архивтік құжаттардың ғылыми айналымға енуіне тәуелді болып отыр. Балалар үйінің пайда болуының өзі мемлекеттің ішкі саясатының даму бағыттарының келеңсіз тұстарын көрсетеді. Сол себепті аталған тақырып көлемінде жаңа ғылыми-зерттеу бағыттары пайда болуы тиіс. Балалар үйінің тарихын ашу арқылы кеңестік биліктің әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани және адам құқығы ауқымында жүргізген әрекеттерінің бет-бейнесі ашыла түспек. Осы орайда,

Тәуелсіз Қазақстан жағдайында кеңестік кезеңдегі большевиктік биліктің панасыз балаларды мемлекеттік қолдау аясында қабылдаған декреттері негізінде нәтижелі жұмыс жасау жүйесін құрудағы мақсаты мен іске асырылу механизмдерін көрсету өзекті болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Мақаланың деректік қорын негізінен 1920-1930 жж. балалардың панасыздық мәселесіне арналған тарихшы және қоғамтанушы ғалымдардың еңбектері және соңғы жылдары жарық көріп жатқан 1920-1950 жылдары қуғын-сүргінге ұшырағандарды толық ақтау бойынша жүзеге асырылып жатқан шаралардың аясында шыққан құжаттар жинақтарының материалдары болып табылады.

Ғылыми зерттеудің методологиясы қоғамдық құбылыстағы даму мен өзгерісті өзара байланыс пен ықпалдастықта әрі оны барынша фактілерді толық жинастыра қарастыру мен талдауды талап ететін қағидаларға негізделеді. Мақаланы жазуда тарихилық, объективтілік, жүйелілік, логикалық қағидаттар кеңестік қоғамды модернизациялау жағдайында, мемлекеттің экономикалық саясаты мен әлеуметтік жүйесін қалыптастырудағы реформасын объективті талдауға септеседі. Сонымен қатар, зерттеуде ғылыми және арнайы тарихи әдістер: талдау, синтез, тарихи және ретроспективті, тарихи-типологиялық, тарихи-жүйелік әдістері қолданылды.

Талқылау. 1920–1930 жж. Қазақстанда балалар панасыздығы тарихы үстірт зерделенсе да жекелеген тарихнамалық зерттеулердің бағыты мен мағынасына қарай мәселенің зерттелу деңгейін: кеңестік, посткеңестік отандық (тәуелсіздік жылдары) және шетелдік тарихнама деп шартты түрде үш топқа бөліп қарастырдық. Кеңестік тарихнама бойынша балалар үйінің қызметінің оң нәтижелеріне басымдық берушілік айқындалады. 1920 жылдардың соңындағы Қазақстандағы бала мен ана құқығын қорғаудың кейбір аспектілерін талдаған Н.В. Мананникованың «Охрана материнства и младенчества в Казахстане» атты еңбегінде балалар үйіне қатысты статистикалық мәліметтер келтіріп (Мананникова, 1938: 276), біржақты көзқарасқа ие пайымдаулар, яғни балалар үйінің арқасында жан сақтаған балалардың тағдырына қатысты оң мәліметтерді жинақтаған. Жоғарыда аталған еңбекке ұқсас көзқараста А.Б. Бисенованың еңбектері 1960 жылдары жарық көрді. А.Б. Бисенова зерттеулерінің негізгі нысаны 1960 жылдардағы балалардың өмірін сақтауға арналған денсаулық сақтау шаралары болып табылады. Азамат соғысы мен одан соңғы қазақ қоғамындағы ұлттық құрамның қалыптасуы туралы талдаулар жасалынған (Бисенова, 1960: 48). Оның зерттеу еңбектері құнды болып табылады. Автордың 1920–1930 жылдардағы кеңестік реформаларға қатысты зерттеу еңбектерінде балалар үйінің құрылуына қатысты фактілер келтірілген. Ф. Базанованың «Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР: национальный аспект» (Базанова, 1987: 154), «Формирование национального состава населения Казахстана в годы Гражданской войны и восстановление народного хозяйства» (Базанова, 1979: 59) атты еңбектерінде балалар үйінің құрылуына алып келген қоғамдық-әлеуметтік теріс құбылыстарды жанамалап айта отырып, мемлекеттің балаларды қамқорлығына алуда прогрессивтік рөл атқарғандығына баса назар аударады.

Кеңестік саясаттың теріс тараптары туралы сыни көзқарасқа ие зерттеулер 1980 жылдардың соңында «қайта құру» кезеңімен байланысты жандана түсті. Әсіресе, ресейлік авторлардың аштық, балалар, қарттар үйінің құрылуы мәселелері арнайы зерттеу нысанына айналды. Осы кезде Л.А. Гордон, Э.В. Клоповтың зерттеулерін ал отандық зерттеушілерден Ж.Б. Абылхожин, А.Н. Алексеенконың еңбектері жарық көрді.

Кеңес Одағының құлауымен ғылыми цензураның алынуына орай, жаңа идеялар мен көзқарастарға сүйенген еңбектер пайда болды. Ж.Б. Абылхожиннің тікелей зерттеу нысаны балалар үйі болып табылмаса да, автор оның құрылуына алып келуші

саяси-экономикалық және әлеуметтік бастамаларға жіті тоқталып өткен. Саяси, әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың зардаптарын айқындап, қоғам дамуына тигізген ықпалын саралаған (Абылхожин, 1991). Сонымен қатар голощекиндік асыра сілтеу туралы М.Қ. Қозыбаев (Қозыбаев, 1992), Т.О. Омарбеков (Омарбеков, 2001) сынды ғалымдардың еңбектері алапат аштық салдарының балалар тағдырына тигізген қасіретін ашуға септігін тигізеді. 1931–1933 жж. демографиялық нәубеттің себеп-салдары статистикалық мәліметтер негізінде дәлелденген М.Х. Асылбеков, М. Тәтімов, Ә.Б. Ғалиев т.б. зерттеулері панасыз балалар мәселесін жан-жақты негіздеуге мүмкіндік береді (Асылбеков, Ғалиев, 1991: 185).

XX ғасырдың 30-шы жылдарындағы үлкен аштық кезіндегі қазақтардың қайғылы тарихын баяндаған алғашқы ғылыми еңбектердің бірі 1999-шы жылы жарық көрген М. Малышева мен В. Познанскийдің «Казахи-беженцы от голода в Западной Сибири (1931-1934)» атты еңбегі. Мұнда аштықтан қазақтардың Батыс Сібірдің оңтүстігіне ағылып жан сауғалуы, оларды жаңа аумаққа орналастыру мәселелері баяндалған. Авторлар этносаралық қатынастар мәселелерін және аштықтан зардап шеккен қазақтарды құтқару шараларын қарастырған (Малышева, Познанский, 1999).

Аштықтың салдарынан панасыз қалған қазақ балаларының өмірін қорғау, балалар үйлеріне орналастыру, оларды тамақтандыру, киіндіру, медициналық көмек сынды шараларды ұйымдастыру туралы көмек көрсету фактілеріне тоқталды.

Посткеңестік кезеңде отандық тарихнамада КСРО аймағын қамтыған 1921–1923 жылдардағы ашаршылық салдары және балалардың жаппай індетке шалдығуы З.Г. Сактаганова, Г.Б. Карсакованың «Ақмола губерниясында 1920 жылдардағы ашаршылық әсерінен панасыз балалар санының өсуі» атты мақаласында талданады. Партиялық-мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың осы індетке ұшыраған балаларды құтқару үшін жасалған қызметтері, істері баяндалып, «панасыздық» ұғымы, оның пайда болу салдарына анықтама жасалынады. Архив деректеріне сүйене отырып, республика мен аймақтардағы панасыз балалардың саны анықталған. Авторлар балалар үйіндегі санитарлық жағдай, елдегі ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдай, соғыс, аштық т.б. жағдайларды қорытындылайды (Сактаганова, Карсакова, 2017: 4-10).

1920–1930 жылдардағы панасыз қалған балаларды мемлекеттік қорғау ісіндегі түбегейлі өзгерістер мен балалар мекемелерінің құрылу тарихы туралы жекелеген мәселелер Г.К. Кемелжанованың «Становление и развитие детских домов в 1920–1940-е годы в Казахстане» атты мақаласына арқау болған. Еңбекте 1920–1940 жылдардағы балалар мекемелері жүйесі балалардың панасыздығымен және қараусыздығымен күресу жағдайында дамыды деген тұжырым жасалады. Сондай-ақ, қамқорсыз жасөспірімдер мен балалар үйінің тәрбиеленушілерінің күнделікті өміріне қатысты зерттеу жұмысын қорытындысында, аталған институттық құрылымның өмір сүруіне елдегі сол кезеңде күрделі ахуалдың ықпал еткендігін ескеру қажеттігін алға тартады. Әрине, панасыздықты толығымен жою, балалардың ауылдардағы жағдайын түбегейлі жақсарту мүмкін болмады, бірақ экономикалық жағдайды ескере отырып елде көп нәрсе жасалды (Кемелжанова, 2020).

Г.Б. Сүгірәлімованың 2006 жылы даярланған «Қазақстандағы панасыз балалар: мәселені шешу тарихы, тәжірибесі, қорытындысы (1920–1940 жылдар)» атты диссертациясында балалар панасыздығы мәселесінің тарихы зерттеліп, оларды әлеуметтік қорғауда кеңестік жүйенің іске асырған саясаты мен оның қызметінің негізгі бағыттары сипатталған. Кеңес үкіметінің 1920-шы жылдардың соңында ауыл шаруашылығында жүргізген реформалардың (ұжымдастыру) барысындағы панасыз балалар мәселесі, яғни ауылдағы түбегейлі өзгерістер нәтижесінің балалар өміріне тигізген зардабы, босқыншылыққа ұшыраған қазақ балаларына көмек көрсету

шаралары баяндалады. Сондай-ақ Қазақстандағы панасыз балалар мәселесімен айналысқан Өлкелік балалар комиссиясы жұмысының нәтижелері қарастырылып, қазіргі замандағы панасыз, жетім балалар мәселесіне басымдық берілген. Керісінше, панасыздықты жоюмен айналысқан мемлекеттік және қоғамдық мекемелердің құрылымдық жүйесі, олардың қызметі, санитарлық жағдайы, ол жердегі психологиялық ахуал, әлеуметтік-педагогикалық факторлар үстірт қарастырылған. Сонымен қатар зерттеу жұмысында республикадағы көптеген облыстық архив қорларының және шетел архиві қорларының материалдары ғылыми айналымға енген (Сүгірәлімова, 2006: 32).

Тақырыбымызға қатысты қызығушылық тудыратын келесі зерттеу мақаласының нәтижелері Г.Б. Қарсақова, З.Г. Сақтағанова, К.К. Әбуов, Б.Г. Буканова және Ж.С. Мажитованың бірлескен зерттеу жұмысында көрсетілген (Karsakova, et al, 2018). Мақалада 1921-1923 жылдардағы ашаршылықтың Қазақ АКСР-нің көптеген аймақтарын қамтыған және жаппай індеттерді тудырып, олардың балаларға әсер еткен зардаптары баяндалады. Сонымен қатар, бұл зерттеу жұмысында партиялық-мемлекеттік органдары мен балаларды құтқару қоғамдық ұйымдардың қызметі талданады. Авторлар архивтік деректерге сүйене отырып, республикадағы, аймақтардағы панасыз балалардың саны туралы мәліметтерді келтірген. Қарастырылған міндеттердің бірі балалар арасындағы панасыздықтың негізгі себептерін ашуға бағытталған. Бұл ретте оған тек әлеуметтік-экономикалық факторлар ғана емес, сонымен қатар Кеңес мемлекетінің отбасылардың жаппай ойрандалуына, ашаршылыққа, жоғары өлім-жітімге және т.б. әкелген саясаты да келтірілген. Мақала авторлары балалардың баспанасыздығы соғыс, ашаршылық және күйреушіліктен туындаған республикадағы күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың нәтижесі деген қорытындыға келді (Karsakova et al: 2018, 46).

1930 жылдардағы қазақстандағы балалар үйлерінің құрылу тарихы туралы атты мақалада З. Сақтағанова, Қ. Әбдірахманова, Ж. Мәжитова және С. Қадырбаевалар Орталық Қазақстанның материалдары негізінде 1930 жылдардағы Кеңестік балалар үйлерінің тарихын талдайды (Saktaganova et al, 2024). Авторлар 1930 жылдардағы балалар үйлерінің және ондағы тәрбиеленушілер санын Қарағанды облысы бойынша қарастыра отырып, жалпы Қазақстан бойынша да анықтауға тырысқан. Архив материалдары негізінде балалар үйінің күнделікті тыныс-тіршілігінің тұтас бейнесін қайта қалпына келтіруге тырысқан. Авторлар 1930 жылдардың басында Қазақстанда балалар үйлері мен панасыздардың санының артуы аштықтан зардап шеккендер санының күрт өсуінен, ал 1930 жылдардың ортасынан бастап – арнайы қоныс аударушылар мен саяси қуғын-сүргін құрбандарының көптеп келуімен байланысты деген қорытындыға келеді. Сонымен қатар, балалар үйлерінің мемлекет тарапының қараусыз қалуы ондағы тәрбиешілердің жұмыс орнын қалдырып кетуіне әкеліп соқтырғанын және бұл өз кезегінде қараусыз қалған панасыз балалар санының одан сайын артуына ықпал еткен деген тұжырым жасайды (Saktaganova et al, 2024: 965). Зерттеудің артықшылығы тақырып бойынша бұрындары жарияланбаған архив құжаттары пайдаланылған.

2023 жылы жаңа архивтік және жазбаша дереккөздерге негізделген «XX ғасырдың 20-жылдарының басындағы Қазақстандағы ашаршылық және оның салдары» атты ұжымдық монография жарық көрді. XX ғ. 20-шы жылдарындағы ашаршылық туралы жазылған еңбектің 1 тараушасы аштық кезіндегі балалардың панасыздығымен күресу мәселесіне арналған. Мұнда Ресей Федерациясы және отандық архивтердің қорларынан алынған материалдары зерделеніп, ашыққандарға көмек (помгол) органдары балаларға көмек көрсетуді ұйымдастыру және балалардың панасыздығына қарсы күрес мәселелері бойынша есепті ақпарат пен статистикалық

деректер келтіреді. 20-шы жылдардың бас кезеңіндегі ашаршылық барысындағы Орталық балалар комиссиясы мен балалар үйлерінің қызметі, ондағы балалар саны, олардың санитарлық жағдайы және балаларды құтқару мақсатында жүргізілген эвакуациялық жұмыстар жайлы қарастырылады. Зерттеушілер өз тұжырымдарын негіздеуде Орталық балалар комиссиясының жүзеге асырған шаралар жайлы мәліметтерге сүйенеді. Орталық балалар комиссиясының міндеттерінің қатарында: аштыққа ұшыраған балаларға кезең-кезеңімен көмек көрсетуді ұйымдастыру, жергілікті аштыққа қарсы көмек ұйымдарымен байланыста әрекет ету, балаларды азық-түлікпен қамтамасыз ету және аштыққа шалдықпаған аймақтарға эвакуациялау, сондай-ақ жалпы аштыққа ұшыраған балаларға көмек көрсету бойынша жұмыстарды ұйымдастыру бойынша қаржылық мәселелерді шешу болды.

Еңбекте аштыққа ұшыраған балаларға көмекті ұйымдастыруда бұрынғы алаш қайраткері А. Кенжиннің қызметі жоғары аталып өтіледі. Ол КАССР Халық ағарту комиссары қызметін атқара отырып, 1921 жылдың 2-ші жартысында Орталық балалар комиссиясының төрағасы қызметін де қоса атқарады. А. Кенжин комиссияның жүйелі жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Оның комиссия төрағасы барысында «балаларға көмек көрсету» апталықтары өткізіліп, ай сайынғы есептің үлгісі және «балаларды КСРО-дан эвакуациялаудың жалпы ережелері», «балаларды КСРО-дан Түркістан Республикасына эвакуациялау жоспары», «ақпараттық бюро ұйымдастыру туралы ереже» сынды ережелер әзірленді, эвакуацияланатын балаларға карточкалар жасау бойынша санитарлық пойыз өкілдерімен эвакуациялау бойынша кеңестер өткізілген (XX ғасырдың, 2023а: 150).

Монография авторлары балаларға көмек жолға қойыла бастағанымен өзге көрші, аштыққа ұшыраған аймақтарға қарағанда Қазақстандағы аштыққа ұшыраған балаларға көмек көрсету ісінде де артта қалушылық орын алғандығын атап өтеді. А. Кенжин егіндігі өнім бермеген басқа аймақтарға шетелдік көмек ұйымдарының жұмысы артқан кезде, Қазақстан үшін бұл мәселе енді ғана қойылып жатқанын және тек жақын арада ғана Қазақстан балаларына көмек көрсету ісінде «АРА» ұйымының алғашқы қадамдары күтілуде» деп, орталыққа шағымданады. Ол өзінің баяндамасында көмекке мұқтаж балалардың саны – 630 000 адам туралы мәлімет берді, оның деректері бойынша 1921 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша балалар мекемелерінің саны – 465, мектептер саны – 5438 (XX ғасырдың, 2023а: 152). Әрине елде қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық ауыр жағдай мектептер мен оқушылардың санының қысқаруына алып келді. Бұл жағдайдың тікелей себептері аштық пен эпидемияға байланысты балалар өлімінің жоғары болуында еді. Зерттеушілердің мәліметінше тырысқақ эпидемиясынан қайтыс болғандардың саны көп болғандықтан, есеп жүргізу қиынға соққан. Аурулардың жалпы санына шаққанда өлім-жітім 70 %-ға өскен. Әсіресе, Қостанай губерниясында барлық ауруханалар бойынша аптасына орташа өлім саны 135, оның ішінде балалар саны – 100. Және ең көп адам шығыны яғни, – 435 адам, балалар үйінде тіркелгендігі аталып өтіледі.

Аштыққа ұшыраған адамдардың саны артқан сайын, панасыз қалған балалардың да саны өскен. 1921-1923 жылдардағы Еділ бойындағы жаппай аштық баспанасыздық жағдайын одан әрі ушықтырды. Қазақстанға ашаршылықтан зардап шеккен Еділ бойы аудандарының балалары бар эшелондарды жөнелткен. Балаларды қабылдайтын бос орындар болмағанымен, аш балаларды балалар үйіне қалдырып кетіп отырған. Зерттеушілердің айтуынша 1921 жылы 1 желтоқсанда ҚАКСР-да 128 мыңға жуық панасыз бала болса, 31 желтоқсанда – 158 мың адам, 1922 жылы қаңтарда қараусыз қалған балалар саны 333 043 адамға өскен екен, ал 1922 жылдың наурызында 408 022 адам болғаны анықталған (XX ғасырдың, 2023а: 150).

Панасыздықтың өсуі соншалық, алғашында балалар үйлерінің жарамсыздығына байланысты және ақша мен басқа да қаражаттың жетіспеушілігіне байланысты балалардың балалар үйінде қалуы қауіпті болды. Себебі, олар балалар үйінде аштықтан жиі өліп жатты. Балалар үйлерінде төсек-орын, киім, аяқ киім жетіспеді. Іш сүзегі, тырысқақ, дизентерия, қышыма көптеген балалардың өмірін қиды. Бірақ аурудан гөрі балалар азық-түліктің жетіспеушілігінен арып-азып, өліп жатты. Әсіресе, Қостанай қаласы мен Орынбор губерниясының Орск қаласындағы балалар үйлеріндегі балалардың жағдайы тым мүшкіл болды. Қостанай губерниясында ауруханалардағы балалардың өлімі 50 % және одан да жоғары болды. Орск қаласында аштықтан балалардың өлімі 75 % - ға жеткен. 1921 ж. 20 желтоқсанындағы жағдай бойынша Орынбордағы «Степная правда» газеті мәлімдеуінше Орынборда күн сайын балалар үйлері мен ауруханаларында 100-ге жуық бала аштық пен аурудан қайтыс болған.

1921 жылдың аяғынан бастап балалардың панасыздығымен күресудің бір әдісі оларды аштыққа ұшырамаған аймақтарға эвакуациялау болды. Балалар үйіндегі балалар санының көбеюі балалар үйлерінің ауру ошақтарына айналуы мүмкін болғандықтан, Орталық балалар комиссиясы балаларды эвакуациялау үшін санитарлық пойыздарды жіберу мәселесін көтерді. Орталық балалар комиссиясы 24 санитарлық пойызда 15 111 баланы негізінен Түркістан Республикасына, Бұхараға, РСФСР Орталық губернияларына және Украинаға эвакуациялады.

Тек 1923 жылдың басында ғана балалар үйлерін азық-түлікпен қамтамасыз ету біршама жақсарды және бұл көп ретте ашаршылықты жою жөніндегі шетелдік қайырымдылық ұйымдарының қызметімен байланысты болды. Қазақстандағы балалардың тамақтануын ұйымдастыруда АРА ерекше рөл атқарды. 1923 жылғы 15 наурыздағы жағдай бойынша АРА қызметімен 277 елді мекен қамтылды, оның 223 – і Орынбор КАССР губерниясында болды. Осы кезеңде Орынбор губерниясында барлығы 298 асхана ашылып, онда 67180 бала тамақтанды. АРА-дан басқа, басқа Католиктік миссия, «Джойнт», Межрабпом сынды шетелдік ұйымдар да балалардың аштық нәубетінен аман қалуында үлкен рөл атқарды.

Қарастырылған зерттеу еңбегі аштық пен қараусыз қалған балаларға қатысты статистикалық мәліметтердің молдығымен ерекшеленетіндіктен, 1920-шы жылдардағы Қазақстандағы панасыз балалар мен балалар үйлерінің тарихын зерттеуде құнды еңбек саналады. Осы еңбектің авторлары 20-шы жылдардағы аштық бойынша Архив құжаттары мен материалдар жинағын да жарыққа шығарды (XX ғасырдың, 2023b).

Сондай-ақ, осы бағыттағы Е. Сыдықовтың 2010 ж. Батыс Сібірге босқан қазақтар жөнінде шыққан «Гонимые голодом» атты құжаттар жинағы (Сыдықов, 2010: 693) және 2021 жылы жарық көрген «Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника» 3 томдық (Ашаршылық, 2021) құжаттар жинақтарының бұрын-соңды болмаған экономикалық катаклизмдерді, әлеуметтік-демографиялық сілкіністерді талдауда және қазақ балаларының панасыз қалу динамикасын қалыптастыруда ғылыми маңызы зор. Осы еңбектердің әрқайсысына жеке-жеке тоқталып өтсек. Е.Б. Сыдықовтың 2010 жылы жарық көрген «Гонимые голодом» атты құжаттар жинағында XX ғ. 30-жылдардың басындағы аштық қыспағынан Сібірге жөңкіле көшуге мәжбүр болған он мыңдаған қазақтардың тағдыры туралы құжаттар жинақталған. Құжаттар жинағын құрастырушылар алғысөз бөлімінде қолдағы бар материалдарды саралай келе, 30-шы жылдардың басында Сібірге Қазақстаннан қазақтардың сол кездегі құжаттарда көрсетілгеннен 30-40 %-ға артық яғни, қазақтың 100 мыңға жуығы көшіп кеткен деген, болжам жасайды. Батыс және Шығыс Сібірге негізінен орта және ішінара ұлы жүз қазақтары көшкен.

Әрине, аштық нәубеті салдарынан жаппай Сібірге бас сауғалаған қазақтардың балаларының да жағдайы аса мүшкіл болды. Аталмыш жинақта 50-ге жуық архив

құжаттары – қараусыз қалған, жетім қазақ балаларының жағдайы, оларды балалар үйіне орналастыру немесе балалар үйін ашу сынды мәліметтер Батыс Сібір өлкелік балалар комиссиясының қатынас құжаттарында көрсетілген. Сол сияқты Батыс Сібір аудандарында орналасқан балалар үйіне қатысты құжаттардың дені келесідей: Аудан тарапынан балалар үйіне көңіл бөлмеушілік; жабдықтаушы ұйымдар тарапынан, балалар үйін жабдықтауға толық жауапсыздық танытушылық; балалар үйінің асханасына жүйелі түрде нан берілмеуі, берілетін нан мөлшерінің басқа мақсаттарға жұмсалыуы; балалар үйінің тәрбиеленушілеріне киім мен аяқ киімнің жетіспеушілігі; балалар үйінің ғимараттарының уақтылы жөнделмеуі; балалар үйін ұзақ уақыт қаржысыз қалдырылуы және т.б.

Батыс Сібір өлкесіне бас сауғалаған қазақтардың қараусыз қалған балаларының көптігі және олардың тараған аймақтардың ауқымдылығы жергілікті атқарушы биліктің оларға арнайы балалар үйін салуға мәжбүр етеді. Мысалы, құжаттар жинағында осындай мәліметтерді куәлік ететін келесідей құжат бар: Батыс Сібір өлкелік атқару комитетінің 20 сәуір 1933 жылы өткізілген отырыс материалдарында балалар мекемелерінің желісінде казактардың жетім балаларын толық қамту мақсатында 33 жылдың 25 мамырына қарай 480 адамға арналған 5 жаңа балалар үйін ашу ұсынылады: Ново-Омскіде 120 адамға, Славгородта – 100 адамға, Бийскіде – 100 адамға, Алейскіде – 100 адамға, Прокопьевскіде - 60 адамға. Аудандық атқару комитеттерінің төрағаларына балалар үйлерін ұйымдастыруға шұғыл кірісу және ол үшін тиісті ғимараттарды бөліп, жөндеу жұмыстарын жүргізу тапсырылады. Сонымен қатар, қазақ балалар үйлерінің ескі желісі бойынша балалар санын 375 адамға кеңейту тапсырылады: Барнаулда – 75 адамға, Омбыда – 60 адамға, Новосибирскіде – 92 адамға, Ключевскіде – 40 адамға, Волчихада – 25 адамға, Тюменцевода – 75 адамға. Аталған аудандық және қалалық Атқару комитеттерінің төрағаларына 25 мамырға дейін осы қаулының орындалуын қамтамасыз ету тапсырылады (Гонимые голодом, 2010: 329-330). Дегенмен келесі құжаттардың мазмұны қазақ балалары үшін ашылатын үйлердің кешіктіріліп, орындалмай жатқанын көрсетеді (Гонимые голодом, 2010: 355-356).

Сонымен қатар, құжаттар жинағында Батыс Сібір өлкесінің өз аумағында жағдайының ауырлығын және қазақ тілін білетін тәрбиешілердің жоқтығын ескере отырып, жергілікті аудандық атқару комитеті балалар үйлеріндегі қазақ балаларын Қазақстанға қайта көшіру мәселесін көтеретін құжаттар келтіріледі. Құжаттың мазмұны Қазақстанның Павлодар ауданынан Батыс Сібірдің Славгород ауданына жан сауғалаған қазақтардың балалар үйіндегі 52 қазақ баласын қайта еліне көшіру жөніндегі қатынас хат. Қатынас хатта Павлодар аудандық атқару комитетінің 2 жыл бойы балаларды қайта көшіріп аламыз деген уәделерінің орындалмай отырғанына шағымдана отырып, өз тарапынан 1933 ж. 16 сәуірінде өз өкілін қоса отырып балаларды көшіретіндігін мәлімдейді. Алайда, Павлодар аудандық атқару комитеті ауданда тәрбиеленушілердің жалпы саны 1300 адам 8 балалар үйі бар екенін және олардың басым бөлігі өзге аудандардан жиналған балалар екенін айта отырып, көшіргелі отырған 52 баланы 1933 жылдың қазанына дейін Славгород ауданында тұрақтай тұруын сұрайды (Гонимые голодом, 2010: 305-306).

Көріп отырғанымыздай Е.Б. Сыдықовтың шығарған бұл құжаттар жинағы 30-шы жылдардағы аштық салдарынан Сібірге бас сауғалаған қазақтардың балалары, олардың сондағы балалар үйіндегі жай-күйі туралы, Сібірдің қазақ балалары орналасқан аудандары мен қалалары туралы мол мәліметтер беретін бірден-бір еңбек болып табылады.

Е.Б. Сыдықовтың шығарған бұл құжаттар жинағы Батыс Сібір мен Шығыс Сібірдегі қазақ балалары жайлы мәліметтер берсе, 2021 жылы Б. Әбдіғалиұлының

редакторлығымен шыққан «Ашаршылық. 1928-1934. Документалды хроника» атты құжаттар жинағында еліміздің батысына іргелес облыстарға (Орта Еділ өлкесі) бас сауғалаған қазақтардың балалары, олар орналасқан балалар үйлері туралы аз да болса, маңызды құжаттар келтіреді. Мұндағы құжаттардың көрсетуінше, 1931-1933 жылдары Орал және Ақтөбе облыстарының ең шалғай аудандарында және Каспий жағалауының аштыққа ұшыраған қазақтардың 50 мыңнан астамы Орта Еділ өлкесінің 11 ауданына жан сауғалап, босып кеткен. БОАК жанындағы Балалар комиссиясының мәліметтерінен Орта Еділ өлкесіне бас сауғалаған 50 мың қазақтың 30 %-ы балалар екендігі анықталған. Қазақтардың Орта Еділ өлкесіндегі тұрақтаған негзгі аудандар: Орынбор қаласы мен Орынбор ауданы, Сольилецк, Елек, Бөрті, Павловский және Ор аудандары. Мұндағы қазақтардың аз бөлігі ғана совхоздарға, колхоздарға, орман шаруашылығына орналасып жұмыс істеуде, ал олардың басым бөлігі тамақ іздеп, бір ауданнан екінші ауданға өтіп, кезіп жүр. Және бұл қазақтардың аштық жайлаған өлкеден ағыны саябырса да тоқтаған жоқ деген мәліметтер келтіреді (Ашаршылық, 2021: 549).

Құжаттар жинағында БОАК жанындағы Балалар комиссиясының Орынбор және Сольилецк аудандарын тексеру нәтижелері ондағы қазақ балаларының жәй-күйінің аса мүшкіл фактілері анықталғандығы туралы мәліметтер келтіреді. Орынбор ауданының Қарашы ауылына барған қазақтардың балаларының санитарлық-тұрмыстық жағдайы ауыр, олардың бір бөлігі қираған жерлерде тұрады, жылуы жоқ, күн сәулесі түспейтін, ылғал, 10 шаршы метр жерде 11-ден 17 адамға дейін тұрған. Киімге қатысты – жартылай киінген және жалаңаш, жалаң шүберекпен жабылған жағдайы өте нашар балалар бар. Денсаулық жағдайы – бәрі азып кеткен, ұзақ уақыт тамақтанбау салдарынан ісініп кеткендері де бар. Балалардың денелерін қотыр, темірткі мен сыздауық басып кеткен. Барлық балалар биттеп кеткен. Мұнда 6 жасқа дейінгі де балалар бар, ешқайсысы шешекке қарсы егілмеген. Медициналық көмектің жоқтығынан балалар арасындағы өлім өршіп тұр. Тексеріс нәтижесінде БОАК жанындағы Балалар комиссиясы жергілікті өлкелік, аудандық ұйымдар мен Қазақстан тарапынан арнайы жіберілген бригадалар дер кезінде көмекті ұйымдастыра алмаған деген қорытынды шығарады (Ашаршылық, 2021: 550). Жалпы аталмыш құжаттар жинағы 30-шы жылдардағы ашаршылық кезінде, аман қалу үшін Орта Еділ өлкесін паналаған қазақтар, олардың балалары жайлы, тарихымыздың ақтаңдақ беттерін ашатын құнды деректермен қамтылған.

Шетелдік тарихнамада Р. Конквестің еңбектерінің маңызы ерекше. Себебі, автор 1930 жылдардағы кеңестік солақай реформалар мен әлеуметтік бастамалардың нәтижелерін жаңа қырынан талдап, әлеуметтік салдарын өткір сынға алған. Р. Конквест зерттеулерінің Қазақстандағы балалар үйіне қатысы аз болса да теориялық-әдіснамалық тұрғыдағы маңызын жоғалтпайды. Кеңестік қоғамның теріс құбылыстарын зерттеу мен оның ішкі белгілерін анықтау бойынша теориялық негіздеме қалыптастырып берді (Конквест, 1988). Сол сияқты Вальдемар Шмидт «Трагедия Казахстана 1921–1922 годов: голод и его последствия» атты зерттеуінде (Вальдемар, 2018) аштықтың салдары мен соның нәтижесінде өмірге келген балалар үйінің тарихына жан-жақты баға беруге ұмтылған. Осы тарапта Сара Кэмеронның «Аштық жайлаған дала: Ашаршылық, Зорлық және кеңестік Қазақстанды орнату» (The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan) атты еңбегінде де коммунистік индустрияландыру тудырған әлеуметтік құбылыстардың бірі ретінде балалар үйі, қарттар үйі институтын атап өтеді (Кэмерон, 2018). Іргелес елдерден тақырыпқа қатысты зерттеулерде Саипова Камоланың 2021 жылы шыққан «История национальных меньшинств Узбекистана (1917–1990 гг.)» (Саипова, 2021) атты еңбегінде Қазақстанның аштыққа ұшыраған аудандарынан эвакуацияланған балалар

мен өз бетінше ауған қазақтар, панасыз қалған балалар жайында мол мәліметтер қамтылған.

Қарастырылған зерттеулердің негізгі бағыттары келесідей: Балалар үйінің даму тарихы, 1920-шы және 1930-шы жылдардағы ашаршылық кезіндегі панасыз балалар, Батыс Сібірге босқан қазақтардың балалары, Қазақстандағы белгілі бір аумақ аясындағы панасыз балалардың жағдайы. Әрине біз қарастырған зерттеушілер еңбегінде панасыз балалар жөнінде елеулі жұмыстар атқарылғанымен хронологиялық кезеңімізге сәйкес тарихымыздағы панасыз қалған балалар өткерген тауқыметті толық зерделеу үшін, мәселенің уақытын және қамтыған аумағын тұтас сомдайтын зерттеулерді жүргізу қажет етеді.

Зерттеу нәтижелері. Сонымен, бүгінгі таңда Қазақстанның тарих ғылымында 1920-1930 жылдардағы еліміздегі және көршілес елдердегі панасыз балалар мен балалар үйі туралы тарихы бойынша бірқатар монографиялық зерттеулер мен құжаттар жинақтарына:

- деректік негіздеріне талдау жасалды;
- талқыланған ғылыми жұмыстардың әрқайсысының мазмұны мен ерекшеліктеріне сипаттама жасалып, негізгі бағыттары анықталды;
- берілген тақырыпқа тарихнамалық шолу нәтижесі ХХ ғ. 20-шы және 30-шы жылдардағы ашаршылықтар Қазақстанда балалар панасыздығы мәселесінің туындауына әсер еткен негізгі факторлар болғандығы айқындалды;
- 1920–1930 жж. КСРО-ның ішкі өміріндегі шиеленісті жайттардың қоғам мүшелеріне, әсіресе балаларға кері әсері, яғни отбасылық институт құндылықтарына тигізген ауыр салдары анықталды;
- ашаршылық салдарынан іргелес елдерге мәжбүрлі көші-қон кезеңіндегі қазақ балаларының орналасу ерекшеліктері және олардың тағдырлары зерделенді;

Жалпы, соңғы жылдары балалар панасыздығы тарихын зерттеуде бірқатар жетістіктер бар екенін көруге болады: ғылыми айналымға жаңа архивтік құжаттардың кең көлемі енгізілді; зерттеу мәселесі айқындалып, қалыптасты; арнайы монографиялар жарияланбағанымен, аштыққа арналған монографиялар мазмұнында қатар айтылып, кейде арнайы тараулар арналды. Дегенмен, біздің қарастырған монографиялық зерттеулер мен құжаттар жинақтарында келтірілген мәліметтер әртүрлі дәрежеде ұсынылған және толымсыз. Мұның барлығы қазақ балаларының панасыздығы мен олар тұрған балалар үйлерінің жай-күйінің, ондағы балалардың жағдайының тұтас бейнесін сомдау мақсатында тақырыпты толыққанды зерттеудің қажеттілігін талап етеді. Сонымен қатар, зерделенген еңбектерде Ресей аумағындағы қазақ балаларының панасыздығы зерттеушілер назарына ілінсе де, оңтүстігіміздегі көршілес елдердегі қазақ балаларының панасыздығы, олар орналастырылған балалар үйлерінің жағдайы зерттеушілер назарынан тыс қалған. Осыған байланысты 1920-1930 жылдардағы балалар панасыздығын зерттеушілердің алдында тақырып бойынша арнайы құжаттар жинақтарын құрастыру, арнайы монографиялық еңбектер жазу міндеттері тұр. Және бұл құжаттар жинақтарына іргелес елдердің архив қорларындағы құжаттары енгізілуі шарт, сәйкесінше осы тақырыпқа арнайы жазылатын монографияларда елдегі 1920-1930 жылдардағы балалар панасыздығы мәселесі іргелес елдердегі қазақ балаларының панасыздығы мәселесімен тұтас қарастырылып зерттелуі де шарт. Сол сияқты қарастырылатын мәселелер қатарында Қазақстандағы және іргелес елдердегі балалар үйлерінің азық-түлікпен қалыпты қамтамасыз етілмеуі 30-шы жылдардың ортасынан асқанша жалғасып келуі, балалар үйлерінің жай-күйінің және ондағы балаларға қажетті жабдықтармен қамтамасыз етілмеуі, балалардың қажетті киім-кешегінің жетіспеушілігі немесе мүлдем қамтамасыз етілмеуі, медициналық және

тәрбиелеуші кадрларының болмауы және т.б. сияқты мәселелер қамтылуы қажет деп білеміз.

XX ғасырдың 20-30 жылдардағы балалар панасыздығы тарихын зерттеуде елдегі және көрші елдердегі жазылған тарихи зерттеулердегі дереккөздерге негізделген зерттеу жасаудың нәтижелері, жаңа әдістер пайдалану арқылы тарихтың көмескі беттерін тың тұжырымдамалармен сипаттау қоғамдық сананың отарсыздануына ықпал етеді.

Қорытынды. Қорытындылай келе, отандық және іргелес елдер тарихнамасындағы балалар панасыздығының тарихы тақырыптарының аясы шектеулі болғандықтан да аталған мәселенің тұтас бейнесін, панасыз қазақ балаларының таралу аймағын толық көрсете алмағандығын көреміз. Сондықтан да балалар панасыздығы мәселесі кең аумақта қарастырылып, кешенді, терең әрі шынайы зерттеу, осы тақырыпта жазылған еңбектерді зерделеумен қатар, архив қорларында жатқан құжаттарды ғылыми айналымға енгізу арқылы жаңа, тың көзқарастағы зерттеулерді талап етеді. Сонымен қатар балалар панасыздығының Қазақстанмен іргелес елдерінен көрініс тапқандығын талдау отандық тарих ғылымында тың тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Қазіргі ғылыми-зерттеу жұмыстарында XX ғасырдың алғашқы ширегінде балалар үйінің пайда болуы – большевиктер жүргізген солақай саясаттың салдары сынды тұжырымдар орнығуы тиіс.

Кеңестік жүйеден мұраға қалған балалар үйлеріндегі жағымсыз жайттар қазіргі күннің өзінде де жойылмай отыр. Панасыз қалған балаларды қамқорлыққа алу әлемдік тәжірибенің бір бөлігі болып табылады. Сондықтан мемлекет тарапынан соңғы жылдары жетім балаларды әлеуметтік қорғау және оларды толыққанды отбасыларда (патронаттық) тәрбиелеу сынды бастамаларын негіздейтін зерттеулер аса қажет.

Әдебиеттер

Абылхожин, 1991 – *Абылхожин Ж.Б.* Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации традиционной структуры Казахстана. Дисс. д.и.н. – Алма-Ата, 1991. 240 б.

Асылбеков, Галиев, 1991 – *Асылбеков М.Х., Галиев А.Б.* Социально-демографические процессы в Казахстане (1917–1980). Алматы, 1991. 185 с.

Ашаршылық, 2021 – *Ашаршылық.* Голод. 1928–1934. Документальная хроника. Сб. док. Т. 4. 1928–1929 / Отв. Редактор Б. Әбдіғалиұлы. Алматы: Атамұра, 2021.

Базанова, 1987 – *Базанова Ф.Н.* Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР: национальный аспект. – Алма-Ата: Казахстан Казахстан, 1987. 154 с.

Базанова, 1979 – *Базанова Ф.Н.* Формирование национального состава населения Казахстана в годы Гражданской войны и восстановление народного хозяйства // Вестник АН Казахской ССР. 1979. № 1. 59 стр.

Бисенова, 1960 – *Бисенова А.Б.* Материнство и умственный труд / Пер. с нем. М. Кучинского. ... Здоровье женщины и материнство. М.: Знание, 1960. 48 с.; А.Б. Бисенова. Очерки развития охраны материнства и детства в Казахстане. Алма-Ата: Казахстан, 1965. 208 с.

Камерон, 2020 – Камерон С. Голодная степь. Голод, насилие и создание Советского Казахстана. Издательство: Новое литературное обозрение, Серия: Historia Rossica. 2020. 360 с.

Кемелжанова, 2020 – Кемелжанова Г.К. Становление и развитие детских домов в 1920–40-е годы в Казахстане // Молодой ученый. 2020. № 23(313). с. 616-620. URL: <https://moluch.ru/archive/313/71445/> (дата обращения: 30.05.2023).

Конквест, 1988 – *Конквест Роберт.* Жатва скорби (Совесткая коллективизация и террор голодом) [Robert Conquest. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the Terror-Famine]. London, 1988. 620 p.

Қозыбаев, 2001 – *Қозыбаев М.* Ақтандақтар ақиқаты. Алматы, 1992. Т.О. Омарбеков. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. Алматы: ҚАЗАҚПАРАТ, 2001. 404 б. ISBN 9965-468-43-5

Мальшева, Познанский, 1999 – Мальшева М. П., Познанский В. С. Казахи-беженцы от голода в Западной Сибири (1931–1934 гг.). Алматы, 1999. 536 с.

Мананникова, 1938 – *Мананникова Н.В.* Охрана материнства и младенчества в Казахстане. Охрана материнства и младенчества в Союзе ССР. 1918–1938. М. 1938. 276 с.

Саипова, 2018 – Саипова К. «История национальных меньшинств Узбекистана (1917–1990 гг.)». Ташкент: Turon-Iqbol, 2021. 277 с.

Сактаганова, Карсакова, 2017 – Сактаганова З.Г., Карсакова Г.Б. Влияние голода на рост числа беспризорных детей в Акмолинской губернии в 1920-е гг. // Вестник КазГУ. Серия историческая. 2017. № 3(86). с. 4–10. ISSN 1563-0269

Saktaganova Z.G., Abdrakhmanova K.K., Mazhitova Zh.S., Uderbayeva S.K. On the History of the Formation of Orphanages in Kazakhstan in the 1930s. *Bylye Gody*. 2024. 19(2). 965-975 p.

Сүгірәлімова, 2006 – Сүгірәлімова Г.Б. Қазақстандағы панасыз балалар: Мәселені шешу тарихы, тәжірибесі, қорытындысы (1920–1940 жылдар): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Караганда, 2006. 32 с.

Сыдыков, 2010 – Сыдыков Е.Б. Гонимые голодом. Сборник документов. / составитель: Е.Б. Сыдыков. Семей, 2010. 693 с.

Шмидт, 2018 – Шмидт В. Трагедия Казахстана 1921–1922 годов: Голод и его последствия // Восточный архив. 2018. – №. 1. с. 40–50.

XX ғасырдың, 2023a – XX ғасырдың 20-жылдарының басындағы Қазақстандағы ашаршылық және оның салдары (жаңа архивтік және жазбаша дереккөздер негізінде)/ Ұжымдық монография. Жауапты ред. М.М. Қозыбаева. Алматы: «Мадияр», 2023. 264 с.

XX ғасырдың, 2023b – XX ғасырдың 20-жылдарының басындағы Қазақстандағы ашаршылық және оның салдары. Архив құжаттары мен материалдар жинағы / Құраст. М.М. Қозыбаева, С.А. Асанова, Л.А. Гривенная, А.И. Құдайбергенова, Р.Ж. Байдалы. – Алматы: «Мадияр», 2023. 504 б.

Karsakova et al, 2018 – Karsakova G.B., Saktaganova Z.G., Abuev K.K., Bukanova B.G., Mazhitova Zh.S. // The Struggle of the Soviet Government against Famine and the Increase of the Homeless Children in the Akmola Governorate in 1921–1923. *Space and Culture, India* 2018, 6:2. Pp. 6-54.

References

Abylkhozhin, 1991 – *Abylkhozhin Zh.B.* Sotsial'no-ekonomicheskie aspekty funktsionirovaniya i transformatsii traditsionnoi struktury Kazakhstana [Socio-economic aspects of the functioning and transformation of the traditional structure of Kazakhstan]. Diss. PhD. Alma-Ata, 1991. 240 p. (In Rus.)

Asylbekov, Galiev, 1991 – *Asylbekov M.Kh., Galiev A.B.* Sotsial'no-demograficheskie protsessy v Kazakhstane (1917–1980) [Socio-demographic processes in Kazakhstan (1917-1980)]. *Almaty*, 1991. 185 p. (In Rus.)

Asharshylyk, 2021 – Asharshylyk. Golod. 1928–1934. Dokumental'naya khronika. Sb. dok. T. 4. 1928–1929 [Hunger. 1928–1934. A documentary chronicle. Collection of documents Vol. 4. 1928-1929] Responsible Ed. B. Abdigaliyly. *Almaty: Atamyra*, 2021. (In Rus.)

Bazanova, 1987 – *Bazanova F.N.* Formirovanie i razvitie struktury naseleniya Kazakhskoi SSR: natsional'nyi aspekt. [Formation and development of the population structure of the Kazakh SSR: a national aspect.] *Alma-Ata: Kazakhstan*, 1987. 154 p. (In Rus.)

Bazanova, 1979 – *Bazanova F.N.* Formirovanie natsional'nogo sostava naseleniya Kazakhstana v gody Grazhdanskoi voyny i vosstanovlenie narodnogo khozyaistva [Formation of the national composition of the population of Kazakhstan during the Civil War and restoration of the national economy] *Bulletin of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR*. 1979. № 1. 59 p. (In Rus.)

Bisenova, 1960 – *Bisenova A.B.* Materinstvo i umstvennyi trud / Per. s nem. M. Kuchinskogo. ... Zdorov'e zhenshchiny i materinstvo [Motherhood and mental labor / Translated from German by M. Kuchinsky. ... Women's health and motherhood]. M.: Znanie, 1960. 48 p.; Bisenova A.B. Ocherki razvitiya okhrany materinstva i detstva v Kazakhstane [Essays on the development of maternal and child health in Kazakhstan]. *Alma-Ata: Kazakhstan*, 1965. 208 p. (In Rus.)

Kameron, 2020 – *Kameron S.* Golodnaya step'. Golod, nasilie i sozdanie Sovetskogo Kazakhstana [The hungry steppe. Famine, violence and the creation of Soviet Kazakhstan]. Publishing house: New Literary Review, Series: *Historia Rossica*. 2020. 360 p. (In Rus.)

Karsakova et al, 2018 – *Karsakova G.B., Saktaganova Z.G., Abuev K.K., Bukanova B.G., Mazhitova Zh.S.* //The Struggle of the Soviet Government against Famine and the Increase of the Homeless Children in the Akmola Governorate in 1921–1923. *Space and Culture, India* 2018, 6:2. 46-54.

Kemelzhanova, 2020 – *Kemelzhanova G.K.* Stanovlenie i razvitie detskikh domov v 1920–40-e gody v Kazakhstane [The formation and development of orphanages in the 1920s and 40s in Kazakhstan] *Molodoi uchenyi*. 2020. № 23 (313). 616-620. URL: <https://moluch.ru/archive/313/71445/> (accessed: 30.05.2023). (In Rus.)

Konkvest, 1988 – *Konkvest Robert.* Zhatva skorbi (Sovetskaya kollektivizatsiya i terror golodom) [The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivisation and the Terror-Famine]. London, 1988. 620 p. (In Rus.)

Kozybaev, 2001 – *Kozybaev M.* Aqtandaktar aqiqaty [The truth about the gaps]. *Almaty*, 1992. (In Kaz) Omarbekov T.O. XX gasyrdagy Kazakstan tarihyynyn ozekti maseleleri [Actual problems of the history of Kazakhstan in the twentieth century] *Almaty: QAZAqparat*, 2001. 404 p. (In Kaz.)

Malysheva, Poznanskii, 1999 – Malysheva M.P., Poznanskii V.S. Kazakhi-bezhentsy ot goloda v Zapadnoi Sibiri (1931–1934 gg.) [Kazakhs are refugees from famine in Western Siberia (1931-1934)]. Almaty, 1999. 536 p. (In Rus.)

Manannikova, 1938 – *Manannikova N.V.* Okhrana materinstva i mladenchestva v Kazakhstane. Okhrana materinstva i mladenchestva v Soyuze SSR. 1918–1938 [Protection of motherhood and infancy in Kazakhstan. Protection of motherhood and infancy in the USSR. 1918-1938]. M.: 1938. 276 p. (In Rus.)

Saipova, 2018 – *Saipova K.* Istoriya natsional'nykh men'shinstv Uzbekistana (1917–1990 gg.) [The history of national minorities of Uzbekistan (1917-1990)]. Tashkent: Turon-Iqbol, 2021. 277 p. (In Rus.)

Saktaganova, Karsakova, 2017 – *Saktaganova Z.G., Karsakova G.B.* Vliyanie goloda na rost chisla besprizornykh detei v akmolinskoi gubernii v 1920-e gg. [The impact of famine on the growth of the number of street children in Akmola province in the 1920s.] Bulletin of KazGU: A Historical Series, 2017. No. 3(86). Pp. 4–10. ISSN 1563-0269

Saktaganova et al, 2024 – *Saktaganova Z.G., Abdrakhmanova K.K., Mazhitova Zh.S., Uderbayeva S.K.* On the History of the Formation of Orphanages in Kazakhstan in the 1930s. Bylye Gody, 2024. No. 19(2). Pp. 965-975.

Sugiralimova, 2006 – *Sugiralimova G.B.* Kazakstandagy panasyz balalar: Maseleni sheshu tarikhy, tazhiribesi, korytyndysy (1920–1940 zhyldar) [Homeless children in Kazakhstan: history of problem solving, experience, conclusion (1920-1940)] Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk. Karaganda, 2006. 32 p. (In Kaz.)

Sydykov, 2010 – *Sydykov E.B.* Gonimye golodom. Sbornik dokumentov [Driven by hunger. Collection of documents]. Compiled by: E.B. Sydykov. Semei, 2010. 693 p. (In Rus.)

Shmidt, 2018 – *Shmidt V.* Tragediya Kazakhstana 1921–1922 godov: Golod i ego posledstviya [The tragedy of Kazakhstan in 1921-1922: Famine and its consequences]. Oriental Archive. 2018. No. 1. Pp. 40–50. (In Rus.)

XX gasyrdyn, 2023 – XX gasyrdyn 20-zhyldarynyn basyndagy Kazakstandagy asharylyk zhane onyn saldary (zhana arkhivtik zhane zhazbasha derekkozder negizinde) [Famine in Kazakhstan in the early 20s of the XX century and its consequences (based on new archival and written sources)] Collective monograph. Responsible Ed. Kozybaeva M.M. Almaty: Madiyar, 2023. 264 p. (In Kaz., Rus.)

XX gasyrdyn, 2023 – XX gasyrdyn 20-zhyldarynyn basyndagy Kazakstandagy asharylyk zhane onyn saldary. Arkhiv kuzhattary men materialdar zhinagy [Famine in Kazakhstan in the early 20s of the XX century and its consequences. Collection of archival documents and materials] Compiled by: Kozybayeva M.M., Asanova S.A., Grivennaya L.A., Kudaibergenova A.I., Baidaly R.Zh. Almaty: Madiyar, 2023. 504 p. (In Kaz. Rus.)

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (3)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (3)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

<i>Кабульдинов З.Е., Торайгыров Е.М., Черниенко Д.А.</i> АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ.....	547
<i>Доскараева А.А., Мұхатова О.Х., Жұмаділ А.К.</i> XVII–XVIII ҒАСЫРДЫҢ І-ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ТАРИХЫНЫҢ ОТАНДЫҚ ТАРИХНАМАСЫ.....	565

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Абенова Б.С., Әбенов Д.Қ.</i> РЕСЕЙЛІК БИЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР ИНСТИТУТЫ: БЕЛГІЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	582
<i>Abdulina A.T., Ualtayeva A.S., Margulan A.S.</i> THE CITY AS A PROBLEM IN FOREIGN AND SOVIET HISTORIOGRAPHY.....	596
<i>Bektagambetova M.Zh., Bimoldanova A.A., Tastekova G. B.</i> PRACTICES OF UEZD MANAGEMENT OF KAZAKH VOLOSTS IN THE TURGAI REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XX CENTURY.....	610
<i>Джумағалиев Д.А.</i> КАЗАХСТАНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОДКАСТЫ НА ПЛАТФОРМЕ YOUTUBE: РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ.....	625
<i>Каскарбаева Г.</i> ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	639
<i>Кашкимбаев А.Н.</i> СУЛТАН ГАЗИ ВАЛИ-ХАН (ВАЛИХАНОВ): ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ.....	653
<i>Қаипбаева А.Т., Әбікей А.М.</i> 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ІРГЕЛЕС ЕЛДЕРДЕГІ БАЛАЛАР ПАНАСЫЗДЫҒЫ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....	665
<i>Қоңқабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Қоңқабаева А.Н.</i> МӘМЛҰК СУЛТАНАТЫН ЗЕРТТЕУ ТУРАЛЫ ЖАЗБАША ДЕРЕККӨЗДЕР.....	680
<i>Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М.</i> МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ АКСР ЖЕРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ.....	692
<i>Kuanbay O. (Turция), Apendiyev T., Ushkurbayeva A.</i> SOME ASPECTS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE REPUBLIC OF TURKEY (1991-2021).....	706
<i>Sultan-Khan A. Zhusip, Zhumatay S.</i> THE ALL RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLY AND THE HISTORY OF THE CREATION OF ALASH ORDA.....	721
<i>Умбетов Н.А.</i> К ВОПРОСУ О ХРОНОЛОГИИ ПРАВЛЕНИЯ ХАНОВ НА ВОСТОКЕ УЛУСА ДЖУЧИ В 1420-Х ГОДАХ.....	734
<i>Хазретәліқызы Р., Ас Х. (Турция), Дюсембекова Ж.</i> ҚОҢЫРҚОЖА ҚОЖЫҚОВТЫҢ ТЕРГЕУ ҚҰЖАТТАРЫ – ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ.....	755
<i>Черепанов К.В.</i> ПРЕВРАЩЕНИЕ КАЗАХСТАНА В ПРОМЫШЛЕННО-РЕСУРСНУЮ БАЗУ СССР В ЭПОХУ Д.А. КУНАЕВА (1964-1986 ГГ.).....	771
<i>Шашаев Ә.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1869 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТЕР: СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫ.....	787
<i>Шотанова Г.А., Уәкенов Е.М.</i> ЗАПАДНЫЙ КАЗАХСТАН В XIX ВЕКЕ: ТОРГОВЛЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОЛОНИЗАЦИИ.....	801

ЭТНОГРАФИЯ / ETHNOGRAPHY

<i>Абилева Н.М., Рахимжанова С.Ж.</i> ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГОНЧАРНОГО ДЕЛА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ XIX - XX ВВ. ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	814
---	-----

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
